Romenets, 2001 – Romenets V. A. Psykholohiia tvorchosti. Kyiv : Lybid, 2001.

УДК 159.99

DOI 10.31470/2308-5126-2019-43-1-85-92

Діана Кочерева,
аспірантка кафедри психології
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет імені
Григорія Сковороди»

Diana Kochereva,
PhD Student of the Department
of Psychology of SHEI «Pereiaslav-
Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda
State Pedagogical University»

E-mail: kochereva@me.com
ORCID 0000-0002-2938-7726

ФЕНОМЕН КРЕАТИВНОСТІ: ЗМІСТ, СУТНІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ

Статтю присвячено дослідженню проблеми розвитку креативності в сучасній науці. Розглянуто основні напрямки дослідження креативності, проаналізовано існуючі наукові підходи до вивчення цього феномена. Представлено трактування сутності креативності як сукупності якісних характеристик мисленнєвого процесу, уяви, фантазії та індивідуальних рис особистості (динамізм, спрямованість на творчий пошук, творча активність, творче сприйняття, незалежність), що реалізуються в творчій діяльності людини. Представлено структуру та показано дуальну природу креативності як особистісної якості, що включає показники креативності та поведінкові форми її прояву. Виділено показники креативності, які включають такі якості мисленнєвого процесу, як концентрація, конвергенція, гнучкість, оригінальність, а також творчу уяву, фантазію, інтелектуальну ініціативність, що проявляється у нестандартній активності, чутливості до проблеми та легкості у пошуку рішення. До найбільш значущих поведінкових форм прояву креативної особистості віднесено схильність до ризикових дій, вивчення її різних можливостей, а також цікавість і рішучість, інтерес до нового і незвичного, незалежність, толерантність до невизначеності, інтуїтивне передбачення результату, імпровізація рішення. На основі аналізу широкого спектра наукових джерел визначено сучасний стан проблеми розвитку креативності, вивчено сутність і структуру креативності, якості креативної особистості, специфіку вікового розвитку креативності. Обґрунтовано необхідність створення креативного освітнього середовища для студентської молоді з метою формування у них креативності як інтегративної особистісної властивості. Показано вікові особливості розвитку креативності студентів, рівні її розвитку та педагогічні завдання з метою супроводу цього процесу в закладах освіти.

Ключові слова: мислення, розвиток, креативність особистості, сутність і структура креативності.

The article is devoted to the study of the problem of the development of creativity in modern science. The main directions of the study of creativity are considered, the existing scientific approaches to the study of this phenomenon are analyzed. The author presents the interpretation of the essence of creativity as a set of qualitative characteristics of the thought process (divergence and convergence; smoothness, flexibility, originality; breadth of categorization; sensitivity to a problem; abstraction, synthesis, rearrangement of ideas), as well as imagination, fantasy and individual traits personality (dynamism, focus on creative search, creative activity, creative well-being, independence), implemented in a person's creative activity. The structure is presented and the dual nature of creativity as a personal quality is shown, including indicators of creativity and behavioral forms of its manifestation. Indicators of creativity are highlighted, including such qualities of the thought process as concentration, convergence, smoothness, flexibility, originality, as well as creative imagination, imagination, intellectual initiative, which is manifested in non-standard activity, sensitivity to a problem, and ease in finding a solution. The author considers the most significant behavioral forms of manifestation of a

creative personality to be a tendency to take risky actions, to study various possibilities, as well as interest and determination, interest in new and unusual, independence, tolerance for uncertainty, intuitive prediction of results, and improvisation of decisions. Based on the analysis of a wide range of scientific sources, the current state of the problem of the development of creativity is determined, the essence and structure of creativity, the quality of a creative personality, the specifics of the age-related development of creativity are studied. The article is aimed at the scientific development and justification of the need to create a creative educational environment for students with the goal of creating creativity as an integrative personality characteristic. Based on the study, the author shows age-related features of the development of students' creativity, the level of its development and pedagogical tasks in order to accompany this process in educational institutions.

Keywords: *thinking, development, personality creativity, essence and structure of creativity.*

Постановка проблеми. Для сучасного становлення цивілізації характерним є стрімкий розвиток глобалізаційних, інтеграційних процесів в економічній, політичній, фінансовій, інформаційній сферах суспільства. Найважливішим результатом такого розвитку стало визнання того, що людину вважають головним творцем історичного прогресу. У зв'язку з цим основне значення має креативне становлення нації, яке в силу своїх соціально-психологічних характеристик є однією з рушійних сил прогресивного розвитку культури, її збереження і зростання.

Саме тому сьогодні освітня стратегія провідних країн світу спрямована на формування творчої особистості, реалізацію її потенційних можливостей, самовираження і самореалізацію.

Необхідність і значення розвитку творчості особистості продиктовано декількома чинниками. По-перше, глобалізація та інтенсифікація життєвого простору, коли кардинальні зміни соціокультурної і промислової сфер вимагають високого рівня розвитку адаптивних властивостей і творчості людини. По-друге, якісна характеристика вищих досягнень науки, культури, виробництва, зумовлені, перш за все, високим рівнем творчого потенціалу їх авторів. По-третє, прискорений темп поновлення наукових знань і активне впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у повсякденне життя людей ставить пріоритетне питання інтенсивного розвитку творчості особистості кожної людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття творчого мислення розкрито в дослідженнях В. Біблер, В. Бондаревського, П. Гальперіна, К. Дункера, З. Калмикової, С. Орлової, Я. Пономарьова, В. Роменець та інших.

Феномен креативності представлено в дослідженнях Б. Ананьєва, Д. Богоявленської, Дж. Гілфорда, О. Матюшкіна, В. Моляко, Р. Стернберга, Е. Торренса, Б. Теплова та інших науковців.

Різні аспекти розвитку креативності особистості відображено в працях Р. Белоусової, Н. Вишнякової, І. Воронюк, В. Гасимової, М. Голубевої, С. Канн, В. Коноваленко, Н. Малій, О. Попеля, Л. Пузеп, М. Саврасова, О. Сорокіної, О. Тарасової, І. Цхай, О. Щербакової та інших.

Мета статті – проаналізувати сутність та проблеми розвитку креативності, розглянути основні напрямки дослідження креативності та дослідити існуючі наукові підходи до вивчення цього феномена.

Виклад основного матеріалу. За останні роки інтерес науки і практики до проблеми креативності значно зріс, що обумовлено затребуваністю суспільством людини творчої, інтелектуально розвинутої, з умінням швидко навчатися та адаптуватися до ситуацій, які постійно змінюються, здатної до вирішення творчих завдань, прийняття нестандартних рішень та пошуку оригінальних ідей тощо.

Як зазначає А. Блінов, термін «креативність» набув у вітчизняній психології значного поширення, майже витіснивши словосполучення, що існувало раніше, – творчі здібності. Дослідник зауважує, що ці поняття на перший погляд видаються синонімічними, і це викликає сумнів у доцільності введення іншомовного терміну. Однак креативність правильніше визначати не стільки як певну творчу здібність або їх сукупність, скільки як здатність до творчості. Отже, ці поняття хоча й дуже близькі, проте не ідентичні [Блинов, 2012].

Досліджуючи сутність поняття креативності, О. Антонова зауважує, що дотепер багато вітчизняних учених не визнають факт існування креативності як автономної, універсальної здібності [Антонова, 2012: с. 15]. Вони вважають, що творчість завжди безпосередньо пов'язана з певним видом діяльності. Тобто, на їхню думку, не можна говорити про творчість узагалі: є художня творчість, наукова творчість, технічна творчість і так далі. Однак, такі дослідники як О. Бартків та Є. Дурманенко схилиються до того, що природа творчості єдина, а тому і здатність до творчості універсальна. Навчившись діяти у сфері мистецтва, техніки чи в інших видах діяльності, людина легко може перенести цей досвід у будь-яку іншу сферу. Саме тому здатність до творчості розглядається як відносно автономна, самостійна здібність [Бартків, Дурманенко, 2012: с. 93].

У вузькому значенні креативність визначається як загальна універсальна здібність до творчості, тою чи іншою мірою властива кожній людині. Креативність формується і виявляється в діяльності [Olah, 1987; Sternberg, Lubart, 1995].

Е. Фромм визначає креативність як «здатність до творчого стилю діяльності, спрямованого на отримання оригінальних ідей та результатів» [Fromm, 1959].

Е. Торранс визначив мету креативності, яка проявляється у здатності «копати глибше, краще виглядати, виправляти помилки, пірнати глибоко, ходити крізь стіни, запалювати сонце, будувати замок на піску, бачити майбутнє» [Torrance, Sternberg, 1988: с. 49].

Аналізуючи дослідження креативності, Ф. Баррон та Д. Харрінгтон відзначають наступне. По-перше, креативність – це здатність адаптивно

реагувати на потребу в нових підходах та продуктах. Це здатність усвідомлювати нове, хоча процес може бути несвідомим або частково усвідомленим. По-друге, створення творчого продукту є результатом процесу, що здійснюється особистістю творця, тобто креативність повинна вивчатися в трьох аспектах: процес, продукт, людина. По-третє, творчому процесу, продукту та особистості притаманні такі властивості, як новизна, оригінальність, обґрунтованість, актуальність, адекватність, здатність задовольняти потреби. По-четверте, творчі вироби можуть мати різний характер: нове вирішення проблеми математики, відкриття хімічного закону, створення музики, картин чи віршів, нова філософська чи релігійна система, свіже вирішення соціальних проблем тощо [Barron, Harrington, 1981].

Багатогранність і різноманітність інтерпретацій сутності креативності призвели до наявності безлічі підходів до визначення її структури, яка в різних дослідженнях набуває різних смислових і змістових детермінант, включає різні критерії та показники. Провідні дослідники факторного аналізу творчості Дж. Гілфорд і Е. Торранс виявили деякі первинні показники, які дозволяють визначити суб'єктивну творчість незалежно від об'єктивної новизни та значущості результатів її прояву. Ці первинні показники є загальними як для дітей, так і для дорослих, а також для різних видів творчої діяльності (наукової, художньої тощо). Так, Дж. Гілфорд виділив такі основні показники творчості, які складають її структуру: здатність бачити проблему або легкість у її пошуку; узагальнена чутливість до проблем; широта категоризації як віддаленості асоціацій; безперебійність мислення, що характеризується багатством і різноманітністю ідей; гнучкість мислення як здатність досить швидко переходити від однієї категорії до іншої, від одного вирішення проблеми; оригінальність, нетрадиційність мислення; фантазія; розвинена уява; здатність до творчого натхнення [Guilford, 1967].

Отже, креативність – це сукупність якісних характеристик мисленнєвого процесу (розбіжність та конвергенція; гнучкість, оригінальність; широта категоризації; чутливість до проблеми; абстракція, синтез, перегрупування ідей), а також уява, фантазія та індивідуальні риси особистості (динамізм, спрямованість на творчий пошук, творча активність, творче сприйняття, незалежність), що реалізуються в творчій діяльності людини.

Слід зазначити, що креативність не залежить безпосередньо від якостей пам'яті та кількості знань особистості. Сутність креативності полягає не в накопиченні знань, хоча знання є основою творчої діяльності, а у здатності відкривати нові ідеї, робити оригінальні висновки та отримувати нестереотипні результати.

Наприклад, В. Лоунфельд вважає інтелект і креативність однаково важливими та взаємопов'язаними аспектами розуму [Lowenfeld, 1959]. Але, якщо інтелект – це об'єктивне сприйняття фактів, то креативність є

основною суб'єктивного характеру розумової діяльності, тобто індивідуально забарвленою роботою розуму в пошуках найбільш значущих зв'язків аналізованих явищ. Особливість креативного інтелекту – мобілізація людиною окремих ресурсів і методів досягнення істини, що виражається в сильному естетичному і навіть моральному злитті з його роботою. Згідно з концепцією В. Лоунфелда, креативність «є універсальною здатністю, як інтелект. Він не присвоюється певній діяльності, а скоріше є певний талант для більш вільного, оригінального мислення у будь-якій галузі, яку обирає дослідник» [Lowenfeld, 1959: с. 5]. Очевидно, що сутність креативності виявляється у вмінні відкривати нові шляхи, розробляти нові ідеї, робити оригінальні висновки та приймати інноваційні рішення.

Показники креативності включають такі якості мисленнєвого процесу, як концентрація, конвергенція, гнучкість, оригінальність, а також творча уява, фантазія, інтелектуальна ініціативність, що проявляється у нестандартній активності, чутливості до проблеми та легкості у пошуку рішення. До найбільш значущих поведінкових форм прояву креативної особистості належать схильність до ризикових дій, вивчення різних можливостей, а також цікавість і рішучість, інтерес до нового і незвичного, незалежність, толерантність до невизначеності, інтуїтивне передбачення результату, імпровізація рішення.

Таким чином, представлена нами структура підкреслює подвійний характер сутності феномену креативності та включає компоненти, що характеризують цей процес як універсальну здатність до творчості, необхідну в будь-якому виді професійної діяльності.

Ефективність розвитку індивідуальної креативності залежить від багатьох чинників, серед яких найважливішими є вік людини, наявність розвиваючого середовища та спрямований педагогічний вплив у різних установах, серед яких особлива роль відводиться закладам освіти. Важливим ресурсом закладів освіти в процесі розвитку особистої креативності є нерегульований характер спілкування, вільний вибір діяльності та прояву людської творчості, дозвілля та вільний вибір форм діяльності, широке охоплення різноманітної аудиторії. Такі умови варто розглядати як простір для успішного та ефективного розвитку креативної особистості.

Розглянемо більш детально можливості періоду професійного навчання для розвитку креативності, тим більше, що він припадає на вік студентства. Як зазначає І. Кон, у цей період усі аспекти психічного розвитку перебувають у стадії активної перебудови та становлення [Здібності, творчість..., 2006]. Це виявляється у зростаючому значенні системи особистісних цінностей, розвитку самосвідомості та самопізнання, які характеризуються появою рефлексії, усвідомлення власної мотивації та внутрішнього життя. Неоднозначність уявлень про себе та навколишнє

середовище, недостатньо адекватні судження про те, що відбувається, змушують молоду людину шукати нові способи зрозуміти та прийняти світ, своє місце в ньому [Barron, Harrington, 1981]. Усе це стимулює та активізує творчість. Багато аспектів психічного розвитку молоді є основою для розвитку творчості, включаючи когнітивну, характерологічну, динамічну, емоційно-вольову та мотиваційну сфери. Для розвитку креативності в даному віці необхідно створити особливі умови.

Представники гуманістичної психології виділяють такі умови: зовнішні (забезпечення психологічної безпеки, відсутність оцінки) та внутрішні (особистісне усвідомлення її безумовної цінності, відкритість до нового досвіду, внутрішня позитивна оцінка творчості). Е. Торранс і Дж. Гілфорд пропонують такі умови: створення сприятливої атмосфери, заохочення різних творчих продуктів, виховання у молодій людини цінності творчих рис особистості та наявності моделі творчої поведінки в оточенні [Guilford, 1967].

Період студентства відрізняється низкою соціальних особливостей, має унікальну специфіку. Б. Ананьєв виділяє цей вік як центральний період формування характеру, коли вся система ціннісних орієнтацій трансформується та інтенсивно формуються специфічні здібності [Здібності, творчість..., 2006]. Феноменальними проявами самосвідомості в цей період є усвідомлення своєї індивідуальності, оригінальності та мотивів поведінки. Самовизначення знаходиться на завершальній стадії, що характеризує соціальне зростання.

Аналізуючи особливості психічного розвитку в юності, Л. Дерев'яна зазначає, що на цьому віковому етапі формується «спеціалізована» креативність: креативність, пов'язана з певною сферою людської діяльності, як її «зворотна» сторона, доповнення та альтернатива [Дерев'яна, 2010]. Майбутній фахівець визначає для себе «ідеальну модель» творця, якого він хоче наслідувати до ідентифікації. Друга фаза закінчується запереченням власних наслідувальних продуктів та негативним ставленням до колишнього ідеалу. Індивід або затримується на фазі наслідування назавжди, або переходить до оригінальної творчості [Барышева, 2013: с. 27].

Таким чином, значення періоду професійної підготовки для розвитку креативності не викликає сумнівів, оскільки на цьому етапі онтогенезу ця характеристика від потенційної особистісної якості може перейти на рівень реальної психологічної особливості, що свідчить про необхідність створення спеціальних умов як у навчальному процесі, так і в культурно-дозвілєвій діяльності.

Слід зазначити, що істотний вплив на формування креативності мають соціальне середовище і оточення, які виявляють, актуалізують, розвивають здатність людини до творчості. Розвиток креативності здійснюється в процесі контакту з середовищем існування людини в

широкому сенсі, коли спрямована активність особистості носить творчий, перетворювальний характер.

Варто також наголосити, що розвиток креативності необхідно починати з формування потреби у творчій діяльності, яка розглядається нами як чинник, рушійна сила цього процесу. Під творчістю слід розуміти вищу якісну характеристику різних видів діяльності людини. Творчістю в науковій літературі називається також процес і продукт діяльності, спрямованої на створення нового, оригінального, нестандартного. Сутність творчої діяльності проявляється в новизні, оригінальності, нестандартності процесу, соціальної та особистісної значущості результатів [Барышева, 2013].

Висновки. Таким чином, креативність трактується як універсальна здатність до творчості, необхідна в будь-якій сфері діяльності особистості. Креативність проявляється і розвивається в процесі творчої діяльності людини, особливо якщо така діяльність стає професійною. Характерними особливостями креативної особистості є її прагнення долати стереотипи, нав'язані ззовні, і бажання створити свій внутрішній творчий стереотип, який виступає показником креативності. Креативна особистість володіє нестандартним стилем діяльності, в основі якого лежить вироблена і систематизована послідовність дій, спрямована на розвиток здатності бачити своєрідність і новизну в будь-якому об'єкті та створювати оригінальні продукти або результати. Саме вироблення та включення творчого досвіду в різні види діяльності показує сформованість креативної особистості.

Структура креативності визначається неоднозначно й у різних дослідженнях має різні смислові та змістові детермінанти. Структура креативності підкреслює дуальну природу її сутності та включає такі показники, як: уява, фантазія, якісні характеристики розумового процесу, інтелектуальна активність, творче мислення, а також поведінкові форми прояву: допитливість і рішучість, схильність до ризику і до дослідження різних можливостей, терпимість до невизначеності, схильність до візуалізації і створення уявних образів, інтерес до нового і незвичайного, самостійність, інтуїтивне передбачення результату, уявне передбачення рішення.

ЛІТЕРАТУРА

- Антонова, 2012 – Антонова О.Є. Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки. *Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі* / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 14–41.
- Блинов, 2012 – Блинов А. О. Исследование креативного процесса в современных организациях. *Казанский экономический вестник*. Казань, 2012. № 2. С. 4–9.
- Бартків, Дурманенко, 2012 – Бартків О. С., Дурманенко Є. А. Формування креативності майбутніх фахівців в умовах університету : Розділ IV *Професійна освіта*. 2012. № 8. С. 91–94.
- Барышева, 2013 – Барышева Т. А. «Креативность. Опыт самопознания» – технология рефлексивной самоорганизации (self-examination – development) студентов в

- інформаційної освітньої середовищі. *Вісник Житомирського національного університету*. 2013. № 158. С. 26–36.
- Дерев'яна, 2010 – Дерев'яна Л. Й. Педагогічні умови вдосконалення процесу розвитку креативності майбутніх соціальних педагогів у вузі. *Вісник Житомирського національного університету*. Педагогічні науки. Вип. 52. 2010. С. 48–52.
- Здібності, творчість..., 2006 – Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. Житомир : Вид-во Рута, 2006. 320 с.
- Barron, Harrington, 1981 – Barron F., Harrington D. Creativity, intelligence and personality. *Annual Review of Psychology*. 1981. Vol. 32. P. 439–476.
- Crutchfield, Gruber, 1962 – Crutchfield R. S., Gruber H. E., Terrell G. & Wertheimer M. (Eds.) Conformity and creative thinking. *Contemporary approaches to creative thinking*. N.Y. : Atherton, 1962. P. 120–140.
- Fromm, 1959 – Fromm E. The creative attitude. *Creativity and its cultivation*. Anderson, H. H. (Ed.) N.Y. : Harper and Row, 1959. P. 142–149.
- Guilford, 1967 – Guilford J. P. Some theoretical views on creativity. *Contemporary approaches to psychology*. Helson, H. (Ed.) N.Y. : Harper and Row, 1967. P. 421–428.
- Lowenfeld, 1959 – Lowenfeld V. Creativity and art education. *School Art*. 1959. Vol. 5. № 2. P. 5–15.
- Olah, 1987 – Olah A. Creativity and personality variables. *Studies in creativity*. Budapest, 1987. P. 87–108.
- Sternberg, Lubart, 1995 – Sternberg R. J., Lubart T. I. Delving the crowd: Cultivating creativity in a culture of conformity. N.Y. : Free Press, 1995. 326 p.
- Torrance, Sternberg, 1988 – Torrance E. P., Sternberg R. The nature of creativity as manifest in the testing. *The nature of creativity*. Tardif T. (Eds.) Cambridge : Cambridge Press, 1988. P. 43–75.

REFERENCES

- Antonova, 2012 – Antonova O. Ye. Sutnist ponyattya kreativnosti: problemi ta poshuki. *Teoretichni i prikladni aspekti rozvitku kreativnoyi osviti u vishij shkoli* / za red. O. A. Dubasenyuk. Zhitomir : Vid-vo ZhDU im. I. Franka, 2012. S. 14–41.
- Blinov, 2012 – Blinov A. O. Issledovanie kreativnogo processa v sovremennyh organizatsiyah. *Kazanskij ekonomicheskij vestnik*. Kazan, 2012. № 2. S. 4–9.
- Bartkiv, Durmanenko, 2012 – Bartkiv O. S., Durmanenko Ye. A. Formuvannya kreativnosti majbutnih fahivciv v umovah universitetu : Rozdil IV. *Profesijna osvita*. 2012. № 8. S. 91–94.
- Barysheva, 2013 – Barysheva T. A. «Kreativnost. Opyt samopoznaniya» – tehnologiya refleksivnoj samoorganizatsii (self-examination – development) studentov v informacionnoj obrazovatelnoj srede. *Izvestiya Ros. gos. ped. un-ta im. A. I. Gercena*. 2013. № 158. S. 26–36.
- Derev'yana, 2010 – Derev'yana L. J. Pedagogichni umovi vdoskonalennya procesu rozvitku kreativnosti majbutnih socialnih pedagogiv u vuzi. *Visnik Zhitomirskogo nacionalnogo universitetu*. Pedagogichni nauki. Vip. 52. 2010. S. 48–52.
- Zdibnosti, tvorchist..., 2006 – Zdibnosti, tvorchist, obdarovanist: teoriya, metodika, rezultati doslidzhen / za red. V. O. Molyako, O. L. Muziki. Zhitomir : Vid-vo Ruta, 2006. 320 s.